

İslam inqilabı və ana dili problemi

1970-ci illərin ortalarından başlayaraq dünya yavaşca bazarında neftin qiymətinin sürətlə aşağı düşməsi əsas gəlir mənbəyi neft olan İranın iqtisadiyyatında ciddi problemlər yaratmağa başladı. Rejim tərəfindən geniş şəkildə təbliğ edilən Qərb həyat tərzinə və kapitalist inkişaf yoluna qarşı gizli mübarizədə xeyli güclənmiş sağ və sol təmayüllü qruplar bu vəziyyətdən məharətlə istifadə edərək öz təbliğat işlərini daha da genişləndirməyə başladılar.

Cəmiyyətin iqtisadi, sosial və siyasi durumunun belə bir vəziyyətində azərbaycanlı tələbələrin 1978-ci il yanvarın 9-da İranın əsas dini mərkəzlərindən biri olan Qum şəhərində nümayişə çıxması isə barıt çəlləyinə dönmüş ölkə üçün əsl qığılıma çevrildi. Konstitusiyaya normalarının və insan haqlarının pozulmasına etiraz əlaməti olaraq dinc nümayişə çıxmış tələbələrə atəş açıldı. Nümayiş qəddarlıqla dağıldı, xeyli sayda insan öldü və yaralandı.

Qum hadisəsinin 40-cı günü - fevralın 18-də Təbrizdə keçirilən dinc nümayiş heç kəsin gözləmədiyi halda şah rejiminə qarşı əsl xalq üsyanına çevrildi. Azərbaycan türklərinin milli-demokratik mübarizəsi tarixində önəmli yer tutan bu üsyan iki gün çəkmiş, şahın şəhərə yeritdiyi ordu hissələri tərəfindən yüzlərlə insan qətlə yetirilmiş və yaralanmışdı. Tarixə "29 Bəhmən üsyanı" adı ilə daxil olmuş bu hadisə Pəhləvi rejiminin dayaqlarına sarsıdıcı zərbə endirdi.

1978-79-cu illərin İran inqilabı dövründə öz insan haqları uğrunda mübarizə aparən azərbaycanlılar 25 min nəfərə yaxın qurban verdilər. 1979-cu il aprelin 1-də şahlıq üsul-idarəsi ləğv olundu və İran İslam Respublikası elan edildi. İnqilab liderlərinin ölkə xalqlarına hər cür bəşəri və milli haqların qaytarılacağı barədə verdikləri vədlərə, rəsmi bəyanatlara bütün ölkə xalqları kimi, azərbaycanlılar da səmimiyyətlə inanmışdı. Çünki xalq kütlələri qarşısında daim Allahdan, "Quran"dan, Peyğəmbərdən və imamlardan danışan bu insanların meydanlarda dəviz kimi kükrəyən toplumu aldatmağa cürət edəcəklərini çoxları ağına belə gətirmirdi. Həm də Pəhləvi rejiminin yaratdığı dözülməz durumdan qurtuluş mübarizəsinə sağçıların, solçuların və ya mərkəzçilərin rəhbərlik etməsinin indi onlar üçün elə də böyük fərqi yoxdu. Təki qanlı rejimdən xilas olub öz azadlıqlarına qovuşsunlar.

Həmin dövrdə inqilabi proseslərdə fəal iştirak edən Ayətullah Şəriətmədari açıq şəkildə milli azlıqlar məsələsini ortaya qoyur, türklərlə yanaşı, bəlucların, ərəblərin, kürdlərin və digər xalqların haqlarını müdafiə edir, yenidən Qacarlardan qalma Məşrutəyə əsaslanaraq qayıtmağa, vilayət və əyalət sisteminin bərpa edilməsinə çağırırdı.

1979-cu il dekabrın 2-3-də keçirilən ümumxalq referendumunda İran İslam Respublikasının yeni Konstitusiyası qəbul olundu. Konstitusiyanın 15-ci maddəsində deyilir: *"İran xalqının rəsmi müştərək dili və xətti farsdır. ...Lakin yerli və etnik dillərin fars dili ilə yanaşı işlənməsi, mətbuat, kütləvi informasiya vasitələrində və milli ədəbiyyatın məktəblərdə tədrisində azaddır"*.

Bununla da ilk dəfə konstitusiyaya səviyyəsində İran cəmiyyətinin polietnikliyi rəsmən təsdiq edilir, etnik toplumlara aid fərdi və kollektiv haqlar, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə azadlığı, kitab nəşri və milli ədəbiyyatın məktəblərdə ana dilində tədrisinin önü açılırdı.

Beləliklə, milli azlıq məsələsinin siyasi və ya hüquqi deyil, fakt məsələsi olduğunu qəbul etmiş yeni rejim Azərbaycanda milli dilin işlədilməsi üzərindəki yarıməsrlək qadağanı rəsmən ortadan qaldırmış oldu. Bu, İslam İnqilabı liderlərinin ölkə xalqlarının öz yerli və daxili işlərini idarə etmək hüququndan istifadə edəcəklərinə dair inqilab öncəsində topluma verdikləri çoxsaylı təminatlardan biri idi. Bu nailiyyət Azərbaycan türkcəsinin Milli Hökumət dönməsində sahib olduğu mövqedən müqayisə edilməyəcək dərəcədə aşağı olsa da, hər halda qısa müddət ərzində ana dilində "Varlıq", "Dədə Qorqud", "Ülkər", "Çənlibel", "Koroğlu", "Günəş", "Yoldaş" və digər onlarca qəzet və jurnalın nəşr olunması baxımından irəliləyiş doğru atılmış əhəmiyyətli bir addım idi.

Bundan başqa, Tehranda, Təbrizdə və Cənubun digər böyük şəhərlərində yaradıcı ziyalıların ayrışdırılması yaranmış, dərəcələrinin hazırlanmasına başlanmışdı. Amma bu fəaliyyətlərin əksəriyyəti siyasi təqiblər, senzura basqıları, eləcə də maliyyə problemləri üzündən tezliklə dayanmalı oldu. Hazırda ölkədə Azərbaycan dilində nəşr olunan dərəcəli barmaqda sayılacaq dərəcədə azdır...

Azərbaycan toplumunun kompakt yaşadığı şəhərlərdə - Təbriz, Urmیه, Ərdəbil, Zəncan və Həmədanda fəaliyyət göstərən rəsmi radio-televiziya mərkəzlərinin fəaliyyəti isə hiyləgər siyasi oyunu xatırladır. Onların proqramlarında Azərbaycan türkcəsi ərəb və fars sözləri ilə qarışdırılaraq elə bir eybəcər vəziyyətə salınır ki, bunu azərbaycanlı əhəlinin anlaması qeyri-mümkün olur.

Əslində, azərbaycanlı vergi ödəyicilərinin hesabına fəaliyyət göstərən bütün bu qurumlar dinləyici və tamaşaçı kütləsi cəlb etmək, onlara nəsə faydalı bir şeylər aşılamaqdan daha çox kimlərə "dövlət

tin Azərbaycan türkcəsinə qayğısı"nı sübut etmək - "gözə küllü üfürmək" məqsədi daşıyır. Amma bir çox müşahidəçinin də xüsusi olaraq vurğuladığı kimi, İranda Şimali Azərbaycan auditoriyası üçün hazırlanan radio və televiziya proqramları, əksinə, Azərbaycan ədəbi dilinə daha yaxın olur. Ona görə də haqlı sual yaranır: Yerli əhali üçün hazırlanan verilişlərin dilinin rəsmi qurumlar tərəfindən bu cür eybəcərləşdirilməsi, Azərbaycan Respublikasında çap olunan nəşrlərin (hətta bədii ədəbiyyatın) İrana aparılmasına qoyulan qadağalar nəyə hesablanır? Doğrudanmı indi - internet əsrində 30 milyonluq bir toplumu bununla real şəkildə mövcud olan vahid dil, o cümlədən ədəbi dil məkanından məhrum etmək mümkündür?

Təbii ki, islam rejimi prinsip etibarilə etnik və milli parçalanmanı təşviq etməyə meyilli deyil və guya "vahid şiə hümməti" ideyasını təşviq edir. Amma ölkənin dini-siyasi və hərbi dairələrinin son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasına qarşı törətdiyi xain əməllər bu ideyanın da aldadıcı olduğunu sübut edir.

Yaddan çıxarmaq olmaz ki, hazırda İranda azərbaycanlılar öz ana dillərində yalnız evdə və küçədə danışa bilirlər. Azərbaycanlıların ana dilini işlətmə dairəsi olduqca dardır. Ana dilində təhsil almaq mümkün deyil. Bunun üçün İranda bircə məktəb də yoxdur. Azərbaycanlılar dövlət idarələrində də ana dilindən istifadə edə bilmirlər. 7 yaşında 1-ci sinfə gedən uşaqlar fars dilini öyrənməyə məcbur edilir, yaşlı azərbaycanlılar təhsil almadıqları üçün öz dillərində yazıb-oxumağı bacarmırlar. Beləcə, ölkədə və dünyada baş verənlərdən xəbərsiz qalırlar. Bu yolla yeni nəsillər də farslaşdırılır, öz dilindən, mədəniyyətindən uzaqlaşdırılır. Hətta problem o dərəcəyə çatıb ki, hakim dairələr azərbaycanlıların öz vəsaitləri hesabına uşaqlarına müəllim tutub evlərində ana dilində dərslər təşkil etməsinin qarşısını da alır, bu "əməl"ə görə ev sahiblərini və müəllimləri cəzalandırırlar.

İran rəsmiləri hesab edirlər ki, ölkədəki xalqlara konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlar beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə verilsə, bu, ölkənin parçalanmasına gətirib çıxara bilər. Amma onların arasında elələri də var ki, məsələyə münasibəti faşist yanaşması xarakteri daşıyır. Məsələn, 2013-cü ildə ölkə prezidentliyinə namizəd olan İran parlamentinin keçmiş spikeri Qulaməli Həddad Adil Təbrizin Sərasəri Universitetində çıxışı zamanı azərbaycanlı tələbələrdən birinin "Konstitusiyanın 15-ci maddəsinin icra edilməsi üçün nə kimi planınız var?" sualına cavabında bütün siyasi və insani dəyərləri tapdalayaraq bunları demişdi: "Nənələriniz evdə sizinlə türkcə danışır və bu sizə kifayətdir". Ən qəribəsi də budur ki, bu aşağılayıcı "siyasət"ə ölkənin nüfuzlu din xadimləri də qarışırlar. Məsələn, onlardan biri - İran dindarlarının özlərinə "əxlaq müəllimi" hesab etdikləri Ayətulla Müctəhedini heç bir əxlaqi və hüquqi diskomfort hiss etmədən açıq şəkildə "Cəhənnəmin dili türk dilidir..." kimi iyrenc təbliğat da aparırdı. Elə Cənubda milli hərəkatın artıq yeni mərhələyə keçdiyini nümayiş etdirən 2006-cı il "Xordad ayaqlanması"nın səbəbi olan hadisə - "İran" dərgisində dərc olunmuş "Nə edək ki, bu böcəklər bizi də böcəkləşdirməsin?" sərlövhəli məqalədə azərbaycanlıların və onların dillərinin təhqir edilməsi də bu qəbildən olan saysız-hesabsız iyrenc təbliğat və aşağılama nümunələrindən biridir.

Ona görə də İran parlamentində Türkdilli Deputatlar Fraksiyasının yaradılmasına və ana dilinin tədrisində qarşı olanları sərt şəkildə tənqid edən azərbaycanlı millət vəkili Şəhabəddin Bimiqdar onları haqlı olaraq münafiq adlandırır: "Nifaq salanların İrana ürəyi yanmır. Əgər onlar İrani sevsəydilər, İran üçün canını fəda etmiş bir qövmü təhqir etməzdilər! Konstitusiyaya görə fars dili bizim rəsmi dilimizdir və biz də həmin qanunun 15-ci maddəsinə əsasən fars dili ilə yanaşı, ana dilimizi də istəyirik".

Belə məlum olur ki, bu şovinist dairələr Azərbaycan türklərinin hətta bərabərhüquqlu İran vətəndaşı olmalarından da qorxur, onların gəlmə-qonaq və ya ikinci (bəlkə də beşinci!) dərəcəli təbə olmalarını, hələ bundan sonra da dil qaranlığında qalmalarını arzulayırlar.

Bütün bu faktlar haqlı olaraq aşağıdakı nəticəyə gəlməyə imkan verir:

- İran İslam İnqilabının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində həlledici güclərdən biri olan Azərbaycan türklərinə qarşı aşağılayıcı münasibət inqilabdan sonra da bu və ya digər formada davam etməkdədir;

- ölkədə qeyri-fars xalqların dillərinin, o cümlədən Azərbaycan türkcəsinin konstitusiyada təsbit olunmuş hüquqlarının reallaşdırılmasına qarşı kifayət qədər güclü müqavimət hələ də qalmaqdadır;

- bu müqavimət həm bəzi dini-rəsmilərdən, həm şovinist elm və mədəniyyət dairələrindən, həm də onların açıq-aydın havadarlıq etdikləri kütləvi informasiya vasitələrindən qaynaqlanır.

(ardı var)

Fikrət SÜLEYMANOĞLU,
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun böyük elmi işçisi

(Əvvəlki qəzetin 21, 22, 27 dekabr tarixli saylarında)